

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 929
KUKORELLY ENDRE versei 932
ACZÉL GÉZA versei 937
SCHEIN GÁBOR versei 939
SOLYMOSI BÁLINT versei 941
SZILASI LÁSZLÓ: Palavas flamingói (*novella*) 944
KÓRÖSI ZOLTÁN: Szívlekvár (*részlet*) 949
PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: Javítás (*novella*) 963
PATAK MÁRTA: A test mindent tud (*Egy befejezetlen portré története*)
(*regényrészlet*) 972
LATOR LÁSZLÓ: Illyést érdekelte a véleményünk (*Tüskés Anna beszélgetése*) 979

*

- LENGYEL ANDRÁS: Az induló Az Est piaci „bevezetésének” egyik
összefüggéséről és technikájáról 986
N. KOVÁCS TÍMEA: Vibráló neonfények (*Fény – város – kultúra*) 995
DÉKEI KRISZTA: A dinoszaurusz és a turul találkozása (*Privát nacionalizmus.*
Kiállítás a Pécsi Galériában, 2014. május 8. – június 15.) 1003

*

- KISANTAL TAMÁS: Történelmi emlékképcsarnok (*Závada Pál: Természetes fény*)
1011
BEDECS LÁSZLÓ: A romlás virágai (*Aczél Géza: [szino]lira. torzósztár*) 1018
SZILVAY MÁTÉ: Hősies bűnösök (*Varga Mátyás: hajnali 3*) 1022
SZATMÁRI ÁRON: Most hadd próbáljam én (*Szilasi László: A harmadik híd*)
1026
TVERDOTA GYÖRGY: Az írói nagymonográfia új perspektívái (*Szilágyi Zsófia:*
Móricz Zsigmond) 1032

2014

SZEPTEMBER

JELENKOR

LVII. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 4980,- Ft, egy évre belföldre: 9130,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

ILLYÉST ÉRDEKELTE A VÉLEMÉNYÜNK

Tüskés Anna beszélgetése¹

Tüskés Anna: Mikor járt utoljára Beregszászon? Jó emlékek fűzik a városhoz? Megváltozott?

Lator László: Hát, annak is van már öt-hat éve, ha nem több. Magyarországon úgy mondják, hogy Beregszászon, nálunk úgy, hogy Beregszászba. Nem tudom azt mondani, hogy jó, nem tudom azt, hogy rossz emlékek. Körülépítették a történelmi szép várost, az akkor már meglehetősen lepusztult belső rész köré rossz minőségű panelházakat építettek. Ez nekem nagyon rosszul esett. Az én emlékeimben ezek tisztességes kisvárosok voltak. Ez a városépítészeti mód, amelyet Erdélyben is lehet látni, azt gondolom, sokat ártott a városnak. Beregszász nekem nagyon fontos volt, mert ott kezdtem a középiskoláimat. De azt is hadd tegyem gyorsan hozzá, hogy Beregszász nem volt olyan szellemű város, mint Makó. Makó akkora város lehetett, mint Beregszász, de szellemi lázakkal volt tele. Beregszászban jó tanáraink is voltak, de Makón állandó, feszült szellemi élet volt. A *Válasz* szerzői és nagyon sokan mások is jártak oda. A szomszédban, Hódmezővásárhelyen ott volt Németh László, akkor ott tanított.

– *Megvan még a szülőháza Tizasásváron?*

– Nincs már meg, láttam összeomolva. Az egy vidéki kúria volt, nagyon szép épület. Ahogy akkor ott szokás volt építkezni, alul téglaváza volt a fala, onnan kezdve vályog, ami most ismét divatba jött, mert egészséges, azt mondják. Viszont összedőlt. Amikor ott voltunk feleségemmel, bátyámékkal, akkor azt láttam, hogy már szétmosta az eső ezeket a falakat. De sokkal fontosabb ennél, hogy Nagyszőlősen a sokáig romladozó Perényi-kastélyt rendbe hozták. Ott lakott az idősebb és a fiatalabb Perényi Zsigmond. Sztálin idejében, de még később is, nem törődtek vele, hagyták, hogy romladozzon. Jó erős középkori épület barokkosítva, most már nagyon szép. Szőlősen úgy is mondták, hogy a kis Bartók ott kezdte zeneszerzői pályafutását. Véletlenül a sors úgy hozta, hogy az első művét, a *Gabriell polka* című gyerekkori szerzeményét az én unokanémhez, Lator Gabihoz írta, aki ott tanult Bartók anyjánál zongorázni.

– *Mikor találkozott először Illyés műveivel? Mit olvasott tőle először?*

– Először a verseivel találkoztam, nagyon régen, még beregszászi diákkoromban, vagyis 1942–43-ban, amikor kamasz voltam. A családom nem volt irodalmár, bár sok könyvük volt. Vajthó László *Mai magyar költők* című könyvéből tudtam meg, hogy kik a kortárs lírikusok. Ebben találkoztam például Illyés Gyulával, József Attilával, Weöres Sándorral.² Az alapján próbáltam megszerezni egy-egy költőnek a verseskötetét vagy mások prózai munkáját, akik benne voltak ebben az antológiában, és nekem megtetszettek. A háború utolsó idején nem volt alkalmam semmit se olvasni. Illyést igazán természetesen a háború után volt lehetőségem olvasni. A háború után, 1946–47-ben Makóra kerültem, ahol nagyon eleven irodalmi és szellemi élet volt. Ott olvastuk többen is Illyés verseit, megbeszéltük, vitatkoztunk róla. Amikor Eötvös Collegiumba kerültem, akkor már nagyon jól tudtam, hogy ki Illyés Gyula.

¹ Az interjú 2012. május 10-én készült.

² *Mai magyar költők. A fiatal magyar költőnemzedék negyven lírikusának versei*, összeáll. és a bev. írta Vajthó László, Dante, Budapest, 1941.

– Kikkel beszélgetett Makón Illyésről?

– Az egyik Domokos Mátyás volt, aki később Illyés műveinek szerkesztése, kiadása kapcsán állandó kapcsolatban volt Illyés Gyulával. Domokos Matyival megjelent egy esszékötetünk rádióbeszélgetésekből, amelyekben költőkkel beszélgettünk. Domokos Matyinak ebben a *Versekről, költőkkel* című antológiában megjelent egy nagyszerű beszélgetése Illyés Gyulával az egyik verséről.³ Matyin kívül volt Makón egy fiatal társaság, a József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság, voltak pártfogóink, öregebb irodalmárok, elsősorban Diósszilágyi Sámuelre gondolok, aki az egész XX. századi magyar műveltséggel kapcsolatban volt.⁴ Zenei rendezvényei is voltak. Az írók nagyon sokszor úgy jöttek hozzá, hogy nála háltak meg. Úgy is működött Diósszilágyi egyébként tágas lakása, mint egy vendégfogadó. Nem tudom egész biztosan, de elképzelhetőnek tartom, hogy Illyés is meglátogatta. Mert például tudom, hogy Sárközi György megfordult nála, a *Válasz* szerzői közül nagyon sokan jártak Makón. Többé-kevésbé mindenkiről tudtunk, aki akkoriban írt. Járt az iskolának is akkoriban nemcsak a *Válasz*, de a *Magyarok* vagy a *Tiszatáj* is. A *Válasz* rendszeres olvasója voltam. Onnan is tudhattam már Illyésről nemcsak azt, hogy a neve rajta van a *Válasz*on mint főszerkesztő, hanem a művei is megjelentek ott.

– Miért választotta a német szakot az egyetemen?

– Onnan jött a német szak, hogy az volt az egyetlen olyan nyelv, amelyiken én valamennyire tudtam. Aztán később a Collegiumban franciául és magamtól olaszul tanultam. A gimnáziumban tanultam németül és olaszul is, csak a semmivel volt egyenlő, amit ott két év alatt megtanultam.

– Egy korábbi interjúban említette, hogy az Eötvös Collegiumban szerda esti meghívott vendégként járt Illyés Gyula...⁵

– Igen, úgy emlékszem, hogy be is mutatkoztam Illyésnek, de azt nem lehet azért ismeretségnek tekinteni. Meghívott vendég volt. Akkor még kiváló vendégek is voltak, nem csak írók, például Révai József is.⁶ Eljött a francia neokatolikus költő, Pierre Emmanuel, aki olyan szereplője volt a kornak, hogy – különösen később – nemcsak a verseivel volt jelen, hanem valamiképpen politikai kapcsolatot és segítséget nyújtott elsősorban a magyaroknak, mindenkinek, aki író volt, és akinek sikerült valahogy nyugatra kijutnia. Rónay György is járt ott. Más szakemberek is eljöttek, például Bay Zoltán, aki akkor már világhírű csillagász volt.⁷ Ilyen vendégek sorában jött el Illyés Gyula.⁸ Hogy mikről volt szó? Én egyre emlékszem nagyon élesen, hogy valaki provokatív kérdést tett fel Illyésnek, Németh Lászlót támadva, és ő nagyon határozottan és keményen védte Némethet.

– Mikor találkozott először Illyés Gyulával?

– Természetesen pontos dátumot nem tudok mondani. Naplót nem írtam, és az idő az emlékezetemben nem megbízható. Valamikor az ötvenes években Sárközi Márta házában találkoztunk először. Sárközi Györgyné, Sárközi Márta zugligeti kis egyszobás házába, rendszerint vasárnaponként, de bármikor be lehetett állítani. Az 1949 nyarán megszűnt *Válasz* egykori munkatársai találkoztak nála. Jártak Sárközinéhez a fiatalok is, az Eötvös kollégisták. Sokan írtak is, elsősorban például Fodor András rendszeresen megjelent a *Válasz*ban. Járt hozzá az a nemzedék, amelyik hozzánk képest korosabb volt.

³ Illyés Gyula: Az ígéret megszegése. In: Domokos Mátyás – Lator László: *Versekről, költőkkel. Beszélgetések. A Magyar Rádió Minden versek tittkai c. műsorának teljes anyaga*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 387–402.

⁴ Lator László: Mi, Makói Fiatalok. In: *A makói József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság (1947–1952)* Szerk. Tamasi Mihály, Bába Kiadó, Szeged, 2007. Bába Kiadó, 115–118.

⁵ Lator László: *A megmaradt világ. Lator Lászlóval beszélget Kelevéz Ágnes*, Európa, Budapest, 2011.

⁶ 1947. december 17. Fodor András: *A Kollégium. (Napló 1947–1950.)* Budapest, 1991. 61.

⁷ 1947. november 26. Fodor András: *A Kollégium. (Napló 1947–1950.)* Budapest, 1991. 47–48.

⁸ 1948. február 20. Fodor András: *A Kollégium. (Napló 1947–1950.)* Budapest, 1991. 80–81.

Én ott találkoztam többek közt nemcsak Illyés Gyulával, hanem Szabó Lőrincsel, Sinka Istvánnal is. 1956-ban a forradalom idején a feleségemmel kimentem Sárközi Mártához, és hajnalban a lövöldözésre ébredtünk. Mihelyt annyira elcsitult a lövöldözés – ez november 4-e hajnal volt –, Sárközi Mártával ketten jöttünk gyalog Zugligetből megnézni, hogy Illyés Gyula és családja jól van-e.

– Az Új Magyar Könyvkiadóban, a későbbi Európa Kiadóban töltött hosszú évtizedek alatt viszonylag szoros és folyamatos munkakapcsolatban lehetett Illyés Gyulával a műfordításkötetek kapcsán...

– Igen. Ennek a kapcsolatnak korábban, még a forradalom előtt olyan természete is volt, hogy azok az írók, akik írhattak, de csak így-úgy adhatták ki vagy egyáltalán ki se adhatták még akkor a műveiket, csak a forradalom után, 1957-től kezdve, abból éltek, hogy fordítottak. Illyés Gyulával elsősorban a francia irodalom, a francia költészet kiadásával kapcsolatban találkoztam, mert a versesköteteknek, a franciáknak különösen, én voltam a kiadóbeli szerkesztője. Sok francia író, költő jött Magyarországra a nemzetközi költőtalálkozók alkalmával, például André Frénaud, akinek a kötetét szintén én szerkesztettem. Az is elő-előfordult, hogy Illyés Gyuláék nálunk voltak itt vendégségben, amikor Frénaud, Paul Chaulot vagy Rousselot itt volt. A franciákkal együtt jöttek Illyés Gyuláék is, vagy pedig ő hívott bennünket egy-egy ilyen alkalommal. A francia író George-Emmanuel Clancier – akinek a könyveit a feleségem, Pór Judit fordította, és sok könyve megjelent magyarul – lánya, Juliette Clancier, nálunk is lakott, és Illyés Máriával is közeli kapcsolatban volt. Nemcsak azért írtam levelet Illyés Gyulának, hogy ezt meg ezt szeretném, ha lefordítaná, tudja-e vállalni, hanem másfajta kapcsolat is kialakult köztünk.

– Milyen kiadói eseményekre emlékszik?

– Az egyik furcsa történet Illyéssel kapcsolatban az, hogy az 1960-as évek elején az Európa Kiadóban ott volt a *Nyitott ajtó* válogatott műfordításkötetének a kézírata.⁹ Akkor ő éppen majdhogynem tiltott költő volt az *Egy mondat a zsarnokságról* és más dolgok miatt is. Felsőbb utasításra halasztotta a kiadó a megjelentetést. Részben az én kezem is benne volt, hogy végül megjelent a könyv, részben pedig Wessely Lászlónak volt benne szerepe, aki Illyés Gyulának nagyon közeli fiatalkori barátja, Párizsban együtt voltak. Wessely a *Hunok Párizsban* lapjain Vencel néven szerepel. Illyés közbenjárt érte, hogy hazajöhessen a fogolytáborból, a Gulagról, valahányszor találkozott Révaival vagy Rákosival, mindig azt mondta, hogy Wesselyt hazahozni. Wessely mindenre hajlandó volt Illyés érdekében. Bejött a szobámba, onnan hívta fel Andics Erzsébetet, aki akkor magas rangú funkcionárius volt, és úgy lehordta, mint egy taknyos kölyköt: „Magáról, Andics elvtársnő régen nem fogják tudni, hogy a világon volt, amikor Illyés Gyula még mindig Illyés Gyula lesz.” Én pedig Wessely telefonbeszélgetése után mondtam Illyésnek, hogy írjon levelet a kiadónak, amelyben visszakéri a kéziratot, inkább elviszi másik kiadóhoz, mert úgy látszik, az Európa nem akarja kiadni. Még azt is kértem, hogy ne a lakásomra írja a levelet, hanem a kiadóba. Akkor Illyés megírta ezt a bizonyos levelet. Részben munkadolgokról ír, és közben érdeklődik, hogy mi lesz a könyvével, inkább adjuk vissza neki a kéziratot. Idézem:

„Kedves Barátom,

Ilyen rövid idő alatt nem tudok ilyen nagy munkát vállalni, egészségem sem jó. A *Griesche d’hiver* végét elkészítem. A szöveget azonban nem értem mindenütt. Azért azt kérem, csináltassatok erről nyersfordítást. Mindhárom könyvet Flóra ma fölviszi; hívjad föl telefonon (226-671), hogy mikor küldhetek értük. Vissza elég, ha a kérdéses részt lemásoljátok, amikor a nyersfordítást külditek. Kérem hozzá az én abbahagyott fordításom utolsó szakaszát is.

⁹ Illyés Gyula: *Nyitott ajtó. Válogatott versfordítások*, Európa, Budapest, 1963.

Fordítás-kötetemmél restelkedve zavarlak benneteket. Másfél éve van ott anélkül, hogy választ kaptam volna, hivatalosan, mikor, hogyan adják ki, ha kiadják. Mivel másutt nagyobb hajlandóságot tapasztaltam, szívesen venném, ha nem az Európát kellene terhelnem velem. Pirulnék, ha ezek után nekem kellene érdeklődő levelet írnom hozzátok; mi a mostani döntés, ténylegesen? Van ilyen? Hogy áll ez a dolog?

Voltaképpen tőled azt kérdelem: mi tévő legyek?

Egyetlen példány a nálad lévő kézirat. Megkérlek, aszerint kezeld.

Köszönöm szép Lermontov-könyvedet, s őszinte barátsággal köszöntlek, Illyés Gyula

Tihany, 1962. VI. 10."

Akkor én ezzel a levéllel bementem az igazgatóhoz, és pontosan az történt, amire számítottam. Domokos János elolvasta a levelet, rám nézett, és azt mondta: „Azonnal küldjétek nyomdába.” Így jelent meg hihetetlen hamar, azt hiszem, három hónap alatt a *Nyitott ajtó* egykötetes műfordítás-antológia.

– A francia költők közül kikre emlékszik szívesen?

– Amikor Georges-Emmanuel Clancier Magyarországra jött, nem mi javasoltuk, hogy találkozzon Illyéssel. Clancier mondta, hogy szeretne Illyés Gyulával megismerkedni, és mivel akkor éppen lent volt Tihanyban, elvittük hozzá. Ezek a beszélgetések, amennyire vissza tudom idézni, nem annyira irodalmi jellegűek voltak, inkább általában az élet volt a tárgyuk. Részben természetesen a politikai helyzet is... Különösen Rousselot volt közeli barátja Illyésnek, de őt kevésbé ismertem. Nagyon nagyra tartotta Illyés Frénaud-t, írt is egy szép tanulmányt róla, meg a magyarra fordított verseskötetének a bevezetőjét is ő írta.¹⁰ Konkrét történetekre már nem emlékszem, inkább az maradt meg bennem, hogy mi mindenben tudott Illyés segíteni. Ha bármelyik akkori francia költő magyarul megjelent kötetét előveszi, mindegyikben ott van Illyés Gyula, nemcsak Rousselot-éban és Frénaud-éban, hanem például Paul Chaulot és Jean Follain kötetébe is dolgozott.¹¹ 1974. április 7-i hozzá írt leveléből idézek: „Chaulot-t igen megszerettem, mint embert is. Örömmel vállalom részt, amennyire erőm lesz. De nem értem minden versét, s így jó lesz, ha egymás mellé ülünk olyan szöveggel, melyet te már átvettél. Frénaud-nak épp a napokban írtam, – tudathatjuk már vele a tervet?” Francia versek fordítására ő mindig kész volt vállalkozni. A régi fordításait – a francia költészet kezdeteitől az elhunyt XX. századi költőkig – is használtuk, ott is mindig lehetett rá számítani. 1962. május 9-i levelemben így írtam neki: „Kedves Gyula bátyám, a *Klasszikus Francia Költők* című antológiánkba felvettük régi középkori fordításaidat. Küldöm őket a Gáldi László kontrollszerkesztői megjegyzéseivel. Kérlek szépen, nézd meg, akarsz-e rajtuk változtatni, természetesen rád bízunk a döntést. Azt az egyet szeretném, ha a Rutebeuf hiányzó részét megcsinálnád. Nagyon kérek, hogy esetleges javításaidat minél előbb küldd el, mert ahogy lenni szokott, az időnk kevés.”

Hozzá írott leveleimből az is kiderül, hogy Illyés egy idő múlva megtisztelt azzal, hogy elküldte és dedikálta nekem újonnan megjelent kötetét, ami a kettőnk közti különbség szempontjából nézve nem olyan természetes: *Minden lehet* („Lator Lászlónak szeretettel Illyés Gyula”), *Közügy* („Lator Lászlónak szeretettel Illyés Gyula 1981. XI.”), *Különös testamentum* („Lator Lászlónak Pór Juditnak szeretettel Illyés Gyula”). Ezekre mind hosszan válaszoltam is.

¹⁰ Illyés Gyula: André Frénaud. In: Frénaud, André: *Háromkirályok. Verseik*, Európa, Budapest, 1968, 7–19.

¹¹ Follain, Jean: *Az élet képei. Válogatott versek*, Európa, Budapest, 1964; Frénaud, André: *Háromkirályok*, i. m.; Rousselot, Jean: *Kecses viperek*, Európa, Budapest, 1978; Chaulot, Paul: *Az arcok fala*, Európa, Budapest, 1982.

Illyést érdekelte a véleményünk. Amikor a *Dólt vitorlának* az anyaga már majdnem összeállt, bár remény se volt rá, hogy megjelenjen, odaadta a kéziratot Sárközi Mártának – és ezt különösen figyelmebe ajánlom, hogy Sárközi Mártának, mert hallottam mostanában olyanokat, hogy Illyés nem volt jóban Sárközi Mártával, én tanúsíthatom, hogy nagyon szoros kapcsolat volt kettejük közt –, aki pedig négyünknek ideadta, Juhász Ferencnek, Pilinszky Jánosnak, Domokos Matyinak meg nekem. A *Naplójegyzeteiben* Illyés feljegyzi, hogy nekünk nagyon tetszett a kötet anyaga.¹²

– *Balatoni nyaralások idején meglátogatták Tihanyban Illyést?*

– Igen, meg-meglátogattuk, többször is előfordult, de az állandó kapcsolat mégis inkább Pesthez kötődött.

– *Az olasz költők közül kikre emlékszik szívesen? A Naplójegyzetekben 1977-nél találtam egy olyan bejegyzést, hogy meglátogatta Illyés Gyulát egy olasz írónővel.¹³ Ki volt az?*

– Bruck Edith olasz író volt, akinek a férje, Nelo Risi szintén ismert költő. Ők ketten olaszra fordítottak magyar költőket, főleg József Attilát, Radnótit, és amikor elmentem vele Illyés Gyulához, akkor éppen őt fordították. Többször jártam náluk Rómában. Az Európa Kiadó megjelentette Bruck Edith több könyvét is.¹⁴ Ez a kapcsolat, azt hiszem, a magyar irodalom olaszországi megismertetése és elismertetése szempontjából nagyon fontos volt. Tartottam előadást Illyés Gyuláról a Római Magyar Akadémián, aminek a szövege megjelent magyarul és olaszul is.¹⁵ Paolo Santarcangeli olasz–magyar írónak is kiadtuk néhány könyvét. Nagyon jó is volt köztük, például *A betűk mágiája*.¹⁶ Santarcangeli kiváló ember volt, írt szépprózát és verseket is. De nem abban kiváló, hanem az esszé- és a tanulmányírásban. A magyar irodalom nagyon hatékony közvetítője volt, sokat fordított a magyar költészetből is olaszra.

– *Domokos Mátyásnak az önnel készített interjújában többször említette Illyés Gyulát, és hogy hogyan változott a stílusa...¹⁷*

– Igen, én három korszakot látok Illyés költészetében. Nagyon sokat változott a kezdetektől, amikor avantgárd költőnek indult Párizsban. Az első kötete is formabontó, majd egyszer csak áttért erre a későbbi nagyon kemény, de mégis úgy tetszik, laza verselésre: a formái nagyon jól megmunkáltak, mégis az volt az ember érzése, hogy könnyen jön belőle a vers. Ezt a maga módján nagyon sokáig megőrizte a középső, hosszú korszakában. A késői verseiben megint megváltozott a verselési módja. Akkor pedig már nem olyan egyszerű, nem olyan áttekinthető, mint mondjuk a *Három öreg*, vagy egyáltalán a középső korszakának a versei, hanem sokkal árnyékosabb. Több benne a változékonyság, a hirtelen, váratlan asszociáció. Az volt az érzésem, hogy Illyés kései korszakában, kivéve az epigrammatikus jellegű verseit, mintha visszatért volna valamennyire a fiatalkori versmódjához.

Az Írószövetségben volt egy műfordítás-konferencia 1974-ben, ahol Illyés Horatiusfordításairól beszéltem, amelyek a *Nagyvilágban* jelentek meg.¹⁸ Arra is emlékszem, hogy

¹² 1959. március 31. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960*. [Naplójegyzetek] Sajtó alá rend. Illyés Gyuláné, Szépirodalmi, Budapest, 1987, 473.

¹³ 1977. május 8. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1977–1978*. [Naplójegyzetek] Sajtó alá rend. Illyés Gyuláné, Illyés Mária, Szépirodalmi, Budapest, 1992, 58.

¹⁴ Bruck Edith: *Ki téged így szeret*. Ford. Székely Sándor, Európa, Budapest, 1964; Bruck Edith: *Tranzit*. Ford. Székely Éva, Európa, Budapest, 1988.

¹⁵ Illyés Gyuláról, olaszoknak. *Élet és Irodalom* XXVII. évf. (1983) július 8., 27. sz., 15. Megjelent még: Lator László: *Szigettenger*, Európa, Budapest, 1993, 71–75.

¹⁶ Paolo Santarcangeli: *A betűk mágiája*. Ford. Lator László. A verseket Weöres Sándor írta, Európa, Budapest, 1971.

¹⁷ Domokos Mátyás: A pályatárs, Lator László szemével. *Kortárs* XXII. évf. (1978) ápr. 644–650.

¹⁸ Nemes Nagy Ágnes – Lator László – Fodor András: A műfordító Illyés. *Nagyvilág* 19. 1974. 8. 1235–1241.

Illyés akkor éppen kórházban volt valamiért, és nem jött el. Viszont kiderül hozzám írt, fentebb már idézett 1974. április 7-i leveléből, hogy nagyon jólesett és tetszett neki az, amit írtam a latin szerkezetek közvetítéséről: „Kedves László, Flóra beszámolt az előadásról részletesen, de most ráadás öröm volt, hogy írásban is előttem van; a legszebb emlékeim közé teszem.” Meg is bukott latinból, de hát tudjuk, hogy a versfordítás nem csak vagy nem elsősorban abból áll, hogy mennyire tud valaki a forrásnyelven. Illyés meg tudta csinálni, hogy egyszerre van benne a szigorú forma és a könnyed előadásmód.

– *Hogyan készültek a műfordításkötetek?*

– Amikor fordításokat kértek Illyéstől a kiadóban, a franciáknál az eredeti műből dolgozott, más esetekben nyersfordításból. A kínai verseket természetesen nem lehetett eredetiből fordítani. Senki se tudott ezen a nyelven. Akkor nagyon jó filológusok pontos és részletes nyersfordítást csináltak, és ha a költő kívánta, leírták az eredetit magyar fonetikai szabályok szerint. Így is lehet nagyszerűen fordítani. Az így készült műfordítások jobbak, mint a filológusabb hajlamú, de szerényebb tehetségű költők munkái, jobban visszaadják Puskin-t vagy Lermontovot. Illyés és Szabó Lőrinc is nyersfordításból fordított oroszról. Az 1962. május 9-i Illyéshez írott levelemből idézek ismét: „Végül küldök néhány Puskin-nyersfordítást azzal a kéréssel, hogy válogasd ki belőle a kedved szerint valókat, a többit pedig küldd vissza, hogy odaadhassam valakinek. Ha bármilyen más Puskinhoz kedved volna, kérlek, értesíts. A fordításoknak legkésőbb július végéig el kellene készülniük.”

Szabó Lőrinc lefordított Tyutcssev-től egy kötetnyit, és az embernek az az érzése, hogy a tizedik vers után már a kezében volt, hogyan írja Tyutcssev a verset. Ezt tudta Illyés is megcsinálni, ha nyersből dolgozott. Őrzöm Szabó Lőrincnek egy 1957. augusztus 21-én Tihanyból hozzám írt levelezőlapját: „Kedves Barátom! Itt, Tihanyban ért utol pár sorod és a levonat a Réz Pali megjegyzéseivel. Pali észrevételeit mintegy 10% híján átvettem és átvezettem, hiszen nagyjából *par coeur* tudom a szöveget. A kézirat e hét végétől kezdve Pesten lesz, a lakásomon, a feleségem holnap viszi fel. Én magam még hetekig itt lebzselek valahol a nagy víznél. Palival együtt szeretettel üdvözöl igaz hívetek, Szabó Lőrinc.”

Ugyancsak őrzöm Szabó Lőrinc egyik utolsó levelét, meglehet, az utolsó levele, amit a füredi szív-kórházban írt: „Kedves Barátom! Értesítéseidet köszönöm. Válaszomat betegágyból diktálom, pár napja elért a harmadik szívtrombózis. A balatonfüredi szív-kórházban fekszem. A konkrét kérdésekre: A Jammes versekre vonatkozólag rendben van, amit kérsz. A Szépirodalminál sokkal több fekszik, mint az eddigi »Örök barátaink« kötetekben. A Tóth Árpád-féle fordítások francia eredetijét [...] innen semmiképp sem tudnám megállapítani. Ha megmaradok és ha november közepe-vége felé nem késétt el tökéletesen a kíváncsiságod, esetleg hívj fel Budapesten a lakásomon (16-44-55). Úgy rémlik ugyanis, mintha egyszer már valamilyen célra megtaláltam volna a francia címet vagy kezdősört. A Verlaine örvendetes és egyben lesújtó számomra. Csak az »Örök barátaink« számára átdolgozott változatát használjátok fel! Az »Il pleure dans mon coeur« még azon túlmenően is új változatban van a Szépirodalminál, Domokos Matyinál! Roppant sajnálom, hogy a száz vers közül csak mintegy negyvenet-ötvenet dolgoztam át véglegesen...

Kálnoky, ha tud, küldessen valahogy egy Faust II-t Illyés Gyulának.

Szeretettel üdvözöl mindnyájatokat Sz. Lőrinc.”

– *Van-e valamilyen kedves emléke Illyés Gyulával kapcsolatban?*

– Egyszer találkoztunk véletlenül, úgy emlékszem, a Vérhalom utcában. A még kisgyermek Mária is vele volt. Illyés jólesően azt mondta, hogy Mária hátán mongol folt van. Nekem nagyon tetszett, hogy büszkébb volt erre, minthogy most jelent meg egy verseskötete. A boltban is összefutottunk időnként, ezek mindig nagyon jó találkozások voltak. Nem jártam rendszeresen Illyés Gyulához, a mi kapcsolatunk más természetű volt. De valami jó szellem mindig ott volt a találkozásainkban.

– *Min dolgozik most?*

– A tavalyi könyvhétre megjelent egy félig műhelytanulmány, félig önéletrajz könyvem.¹⁹ Azt akartam benne megírni, hogy az én felfogásom szerint való költészet – ami nem olyan, mint ahogy általában most a modern irodalomelmélet nézi a költészetet –, hogy függ össze azzal, amit az ember megélt. Azt próbáltam megírni, hogy az életből hogy lesz vers, és a versbe hogy, mit, miért, hova, honnan tettem bele. Ehhez írtam most még egy fejezetet, ami hiányzik a tavalyi könyvhétre megjelentből. Ebben az Eötvös Collegium-i éveket írtam meg, és egyszersmind azt, hogy az én tapasztalataimban hogyan jelent meg az a politikai fordulat, amit úgy hívtak akkor, hogy a fordulat éve. Vagyis amikor a parancsuralom elfoglalta a helyét. 1945–46-ban azt hittük, hogy itt mégiscsak egy demokratikus ország lesz, nem láttunk előre elég világosan. Ezt az időszakot próbáltam megírni. Ez a fejezet megjelent a *Holmi* 2012. áprilisi számában, és a kiegészített könyv most könyvhétre.²⁰

¹⁹ Lator László: *A megmaradt világ. Emlékezések*, Európa, Budapest, 2011.

²⁰ Lator László: Reggeltől estig. *Holmi* XXIV. évf. (2012) ápr. 4. sz. 412–424; Lator László: *A megmaradt világ. Emlékezések*, Európa, Budapest, 2012.